

FARKAS LÁSZLÓ

A cenzúra

EGY FEJEZET AZ ÚJ ÍRÁS TÖRTÉNETÉBŐL

A Tekintet 2002. 2-3. számában olvasható, hogyan indult 1961 márciusában az Új Írás című irodalmi folyóirat. A folytatás sem kevésbé regényes: miként vívta harcait a lap, följelentések és fegyelmi közepette, hősieen és megalkuvásokkal. Versenyezve az értékes írásokért, és hadakozva, a kisebb tehetségű, elkényeztetett írók ellen, teljesítve vagy kijátszva a párt, az irodalompolitika szigorú parancsait. Az első három év krónikája, s ebben a cenzúra működésének rajza, jól jellemzi a „konszolidáció” légkörét. Néhány évvel vagyunk a forradalom után: enyhült a feszültség, megszólaltak az addig börtönben vagy szabadlábbon hallgató írók, de a hatalom még erősen korlátozta a szellem szabadságát.

E korlátozás bemutatása során kerülöm az emlékezés műfaját, bár kezdettől – s a végéig, harmincegy éven át – közreműködő voltam a szerkesztésben, de jobban bízom a dokumentumokban s a megjelent írások és íróik vallomásaiban. (A lapot s benne a cenzúrát és ennek kijátszását ezekben az esztendőkbén az Illés Lajos, Pándi Pál, Váci Mihály szerkesztő bizottság irányította.)

A történet folyamán lépten-nyomon találkozunk az ellenőrzés, a felsőbb utasítás, a cenzúra fogalmakkal. Lássuk tehát, hogyan korlátozta ekkoriban a folyóiratok működését egy fölsőbb érdek, s hogyan korlátozta az irodalom önmagát.

Cenzúra mindig létezett a világon. Ha tágan értelmezzük ezt a rosszízű szót, könnyen beláthatjuk, hogy maga a társadalom mindig is szabályozni törekedett a művészeteket, a viselkedést, a megszólalást, még a gondolkodást is. Például az inkvizíciótól a társadalmi normákon át a fasizmus és más ideológiák könyvégető szertartásaiig igen változatos formáit

ismerhették meg a cenzúrának, nem csak szigora, hanem indítékai szerint is. Működtethette a jó ízlés, a tapintat, a köz-erkölcs, a személyiségi jogok védelme, a gazdasági és katonai titokvédelem, külpolitikai okok, valamint az egyházi és világi hatalom szellemet, irodalmat korlátozó „gondoskodása”. Háborúk, forradalmak, diktatúrák idején megerősödik a cenzúra. Nálunk a Bach-korszakban, a két világháború között, a szocializmus idején kapott nagy rangot a szellemi alkotások eme szigorú felügyelete.

Amikor 1961-ben a politikai hatalom életre keltette az Új Írást, kiengedte a palackból a szellemet, de mindjárt tuszkolta is volna vissza. Erős cenzúrával fegyelmezte, az ideológia és a napi politika szándékaihoz próbálta igazítani a folyóirat működését – mint a többi lapét is. Elvi parancsokkal, korholásokkal és büntetésekkel. Legtöbbször sikeresen, néha sikertelenül. A kialakult harcban a front egyik oldalán a mindenható pártközpont és intézményei álltak, a másikon a szerkesztőség. Illetőleg a párhű cikkírók, s velük szemben az irodalom.

A hatvanas években már nincs szó a klasszikus, nemesen egyszerű cenzúráról. Nincsenek már üresen megjelenő oldalak, durva pecsétek, levélben közölt be- és letiltások, ahogyan a két háború között megismertük, s még az ötvenes években is maradtak nyomai. (Sok szerkesztő visszasírta a cenzúra e kétes aranykorát: „*Akkor legalább megmondták, mit szabad, mit nem, nem nekünk kellett kitalálnunk...*”)

Kialakult az írott szó szabadsága korlátozásának egy rendkívül változatos, hol nyersebb, hol finomabb, szövevényes és leleményes rendszere, amelynek az volt a feladata, hogy a politika érdekeihez igazítsa az irodalmat. Ezernyi fortély és módoszata volt ennek a rendszernek, amely majdhogynem a lap élete végéig, 1991-ig működött, legfeljebb a szigora volt változó – bár nem egyenletesen enyhülő –, s eszközei finomodtak.

Ennek a fajta cenzúrának az *irodalom pártirányítása* volt a neve. Ideológiai indoka az volt, hogy az irodalom parciális érdekeit, és minden egyéb érdeket is, alá kell rendelni a rend-

szer magasabb rendű érdekeinek. Az írók szeszélyei, tévelygései nem zavarhatják a politika köreit, az ideológia tisztaságát, az országépítés, a gazdaság, a külkapcsolatok stb. érdekelt; s főképpen nem kelhetnek zavart a dolgozók fejében. Ennek az irányításnak érvényesülnie kellett nem csak a politikai vezénylés, hanem a szerkesztés, közreadás, sőt az alkotás folyamatában is. Attól kezdve, hogy megszólal – ha meg mer szólalni – az íróban egy gondolat, ezernyi megfontolás, taktika, ravaszság, bölcsesség, józanság, furfang, gyávaság, óvatosság igazít rajta, szabdalja szárnyát, oltalmazza és deformálja, netán – az öncenzúrával csírájában, vagy születése után presszióval, hatalmi, tiltó szóval – megöli.

A pártirányítás a művekben megszólaló *ideológia* s a *politika* kérdéseiben mutatkozott meg a legmarkánsabban, de kiterjedt az élet sok területére. Beleszólt az ízlés dolgaiba, az erkölcsi kérdésekbe, óvta a nagy írók és a nagy pártemberek érzékenységét, ellenzett bármiféle közéleti és irodalmi botrányt, de nagy szerepet vállalt annak meghatározásában is – elképesztő módon, de nem minden logika nélkül –, hogy milyen eszközöket, stílust válasszon az író az élet ábrázolására. Hiszen a sokak számára elérhető irodalom feltétele a kedvezményezett *közérthetőség* például. Előbb kizárólagosnak deklarálta a realizmus útját, majd lassacskán liberalizálta, tágította ennek fogalmát. Óvta az irodalmat attól, hogy a magánélet kérdéseibe *hátráljon*, kivált hogy a szexuális életet ábrázolja. Óvott a veszélyes ideológiáktól, nehezen tűrte a szocializmus kudarcainak ábrázolását, tompítani igyekezett az írói kedélynek a szocialista embereszeménnyől idegen vonásait, a frivolitást, pesszimizmust, cinizmust; nem engedte népszerűsíteni a drogtémát s a nyugati életforma egyéb torzságait, a nevetőségességig: a coca-cola-mámort már a határon igyekezett megállítani.

A tiltások cenzúrarendszere gyakran együtt szerepelt a helyes út erőszakos kijelölésével, a nem dekadens, az egészséget sugárzó irodalom támogatásával. Az egész irodalom és a teljes szellemi élet számára kötelezővé tette a sikerpropagandát. A szerkesztésnek, a kritikának, maguknak az íróknak, ha

párttagok voltak, ha nem – a sajtónak, a művelődési házak vezetőinek, a slágerszövegek íróinak –, feladatául szabta a helyesnek mondott tendenciák támogatását. A folyóiratnak például egy pesszimista vers mellé egy derűset kellett (volna) tennie – kérnie, íratnia! –, az irodalmi riport rosszálló szavait dicséretekkel kellett ellenpontosítani, meg kellett mutatni a szocialista építés és morál vonzó távlatait.

A hadparancsot a pártkongresszusok irányelvei s az időközönként megjelenő tézisek adták ki. Az Új Írás indulásakor *A felszabadulás utáni magyar irodalom története* című utasítás (1959) volt a fáklya, majd az *Irodalomkritikánk néhány fogyasztékoságáról* című dokumentum (1961) vitte tovább a lángot. Ezek az utasítások megnevezték az eszmei torzulásokat, a revizionista és dogmatikus tendenciákat, leszámoltak a személyi kultusszal, a népi-urbánus ellentéttel, a polgári dekadenciával, s kijelölték a követendő utat. De enyhülésre, már-már fordulatra vallott, hogy *Az MSZMP VIII. kongresszusának határozatai* című pátens (1962) – amellet, hogy hangsúlyozta a marxista világnézetű, szocialista-realista irodalom és művészet minden eszközzel való támogatását – elismerte a nem marxista, de „jó szándékú” irodalmi tevékenység létjogosultságát is. „*A szocialista realizmus magában foglalja a kísérletezés szabadságát, ... a témák és a formák változtatosságát.*”

Ezekre az instrukciókra kellett figyelniük a szerkesztőknek, de az igazodó íróknak is. Emellett figyelemmel kellett követni a Népszabadságban s más lapokban megjelenő elvi cikkek üzeneteit, sőt a pártközponthoz közel álló ideológusok kritikáit is. Ezekből sokat lehetett tanulni. Megsejteni, s mint egy rejtvényt, megfejteni, hogy *merről fúj a szél*. Országos méretű irodalmi társasjáték folyt: dekódolni az üzeneteket, megérteni a parancsokat (aztán vagy végrehajtani, vagy kijátszani őket). De voltak titkos – néhány óráig vagy percig titkos – utasítások is. Instruálták a felelős szerkesztőt, amikor kézhez kapta a mandátumát, majd alkalmi telefonvillámlásokkal, követségi fogadásokon a kézfogáskor elhangzó korholó vagy bátorító mondatokkal működtették ezt a kifinomult – néha durván rafinált – cenzúrát. „*Behívtak a pártköz-*

pontha”-nevű fejmosásokkal, a gyakorta rendezett főszerkesztői értekezletek dicsérettel jutalmazó, vagy szemrehányó, megszegényítő, nemegyszer selyemzsinórral fenyegető presz-szióival tartották féken az eszméket.

A legfontosabb irányító-ellenőrző-betiltó-utasító szervezet a párt Kulturális Osztálya volt, de intézkedett a Művelődési Minisztérium Irodalmi Osztálya s a Kiadói Főigazgatóság is. A helyes út kijelölése hol a művek s a lapszámok megjelenése előtt történt, bebeszólással, hol utána, dorgálással vagy nyíltszíni kritikával. Fóruma volt ennek az irányításnak az Írószövetség plénuma vagy pártszervezeti gyűlése is.

Ez a cenzúra már a lap indulása előtt működésbe lépett. A főhivatalok bekérték a kéziratokat, vagy elvárták, hogy beküldje a szerkesztő.

*MSZMP Központi Bizottság Tudományos és Kulturális Osztálya
Kiss István Elvtársnak – Budapest.*

Kedves Kiss Elvtárs!

*Megbeszélésünk szerint mellékelten elküldjük az Új Írás 1. számának anyagát... Már jeleztem, hogy a kéziratokat a jövő héten hétfőn nyomdába kell adnunk ... nagyon kérlek arra, hogy olvassátok el minél előbb ... Elvtársi üdvözlettel – /Illés Lajos/ felelős szerkesztő
– Budapest, 1961. február 9.*

Köpeczi Béla

Kiadói Főigazgatóság vezetője

Kérésedre, mellékelten elküldjük az Új Írás első számának tördelt levonatát.

61. II. 28. Sok üdvözlettel Illés Lajos

Aczél György elvtársnak – a művelődési miniszter-első helyettese

Kedves Aczél Elvtárs!

Mellékelten küldöm a 2. áprilisi szám tördelt levonatát.

Elvtársi üdvözlettel /Illés Lajos/ Bp. 1961. III. 29.

Kedves Aczél Elvtárs!
Megbeszélésünk szerint mellékelten elküldöm az Új Írás 3. számának teljes kéziratanyagát...
Elvtársi üdvözléssel – /Illés Lajos/ Bp. 1961.

Vegyünk vissza egy keveset a hatáskeltésből: erre a kezdeti, közvetlen, szervezett, az egész lapra vonatkozó nyers cenzúrára a kezünk ügyében levő dokumentumokból a folytatásban nem találtunk adatokat. Mint ahogy arra sem sokat, hogy volt-e haszna az aggályos, előzetes ellenőrzésnek, kellett-e az első számokban felső kérésre változtatni valamit, kiemelni, kihúzni, ellenpontoszni. A későbbiekben megnőtt a bizalom, vagy enyhült a rettegés a botránnytól: az előzetes ellenőrzés csak alkalmanként, a „*kényes esetekben*” lépett működésbe. Zömében az utólagos cenzúra vált uralkodóvá.

Ezzel megnőtt a jelentősége a korszak klasszikus korlátozó módszerének, az öncenzúrának, a szerkesztőségi, felelős szerkesztői aggályosságnak. Vannak nyomai, hogy alkalomadtán ideológiai segítséget kért a szerkesztő, *felküldött* egy-egy veszedelmes írást. Pándi Pál így előzi meg a skandalumot, a főhivatalnok Szecsődy elvtárshoz fordulva: „*Mellékelten küldünk egy cikket, mellyel lapunk szeptemberi számában akarunk széles körű vitát kezdeni.* (Valószínűleg a Kultúra és életforma című cikkről van szó; az 1961. októberi számban jelent meg) ...*Tekintettel arra, hogy ennek a kérdésfelvetésnek elég nagy a közéleti-politikai kisugárzása, a szerkesztőség azzal a kéréssel fordul Hozzátok, hogy olvassátok el és észrevételezzétek...*” A hatalom egyébként nem szerette, ha ezekkel a kérésekkel zaklatták, ha át akarták háritani rájuk a döntés felelősségét. Illés Lajos „*bűneit*” tetézte 1963 végén, s egy lépcső volt a leváltásához, hogy Horváth Zoltán vitacikkének leadásakor elbizonytalanodott, kivette a lapból az írást, fölküldte, visszatette, nem merte vagy nem akarta magára vállalni a cenzúrát.

A politikai óvatosság legegyszerűbb módszere a folyóirat tartalmának alakítására a *természetes kiválasztás* volt, a kényes vagy annak vélt írások visszaadása. A „*ne közöljük, mert silány*” érve mellett a „*ne közöljük, mert veszedelmes*”. Ez jelenthetett

gyávaságot, de jelenthetett taktikai készséget is, kitérni az ütközés elől egy másik, tán magasabb érdek javára. A politikai irányítás érvei egyébként néha egybeestek a szerkesztő személyes meggyőződésével. Váci Mihály leveleiben is, vitatkozó lektori papírjain is vállalta a tőle idegen eszmeiségű írások elutasítását. Pándi se hátrította át a felelősséget a hatalomra, keményen érvelt a maga igazáért. Illés Lajos is nevének nevezte ellenvetéseit. A testvérlap, a Kortárs házatájáról indítva egy példát: Király István ekkoriban nem óvatosságból adta vissza Fejes Endrének a Rozsdatemető című regényt, hanem mert a munkásosztály megrágalmazásának, tehát ártalmasnak tartotta. Pándi nem így adta vissza Fejes regényét, amikor baráti-
lag, általam, hozzákerült a kézirat. Ő felajánlotta az írónak, hogy közli a regény felét, vagy az első vagy a második részét. Ez persze képtelenség volt, Fejes természetesen elhárította. Nem tudhatjuk, hogy Pándi gesztusa a botránnytól óvakodó, ravasz cenzúra működése volt-e, vagy a jó művet pártoló erőfeszítés a részlet-közlésre. A regény teljes terjedelme valóban megterhelte volna a vékonyka, hat íves lapot. S ha kivéltetnek, másokat bántanak meg, hisz naponta adtak vizs-
sza regényeket, nagy íróknak is, azzal, hogy írásuk nem fér be a folyóiratba.

A szerkesztőség azonban a legtöbb esetben nem értett egyet a maga működtette cenzúrával. Egymás közt bevallottuk, sőt a szerzőnek is megmondtuk, hogy mi ugyan igaznak, érvényesnek tartjuk a művet – verssort, mondatot, indulatot –, de tartunk tőle, hogy megjelentetése rosszallást, büntetést, ribilliót okozna. Gyakran álnokul hozzátettük: „*neked se tenne jót...*” Az igazodás a párt irányvonalához, az óvatosság, a taktikázás néha az értékek ravasz érdekképviselőtének a köntö-
sében jelent meg, máskor a meggyőződés vagy az irodalom-
féltés diktálta.

Mit lehetett tenni, hogy az „*ideológiailag hibás*”, „*ártalmas*”, ám esztétikailag értékes /néha remek/művek mégis megjelenhessenek?

A pártszerűtlen írások dorgálására-mosdatására új műfaj honosodott meg a lapban. Mintegy a főcenzorok érvei ellen,

velük képzeletben vitatkozva, vagy helyettük, őket megelőzve a szerkesztőség olyan kísérő tanulmányt íratott a kényes mondanivalójú vagy szokatlan formájú írások mellé, amely korholva mentegette az írókat és művét. „Fogjuk ki a szelet az irodalompolitika vitorlájából.” Adjuk közre a művet, de ugyanakkor óvjuk a gyanútlan olvasót a káros, tévelygő gondolatoktól. „Közöljük, mert jelentős író, mert vannak értékei a műnek; még a tévelygésben is lehet tanulság, de nekünk ez s ez a véleményünk...”

Már a harmadik számban szükség volt erre az „érdemei mellett” szóló harcos kioktatásra. Weöres Sándor verseit örömmel és aggódva fogadta a szerkesztőség. Weöres veszedelmes költőnek számított akkoriban. Még ha ellenség lett volna, de „mítoszteremtő” volt, aki „a világot továbbra is céltalan és értelmetlen, széthulló jelenséghalmaznak látja”. Ezméit nem lehetett szó nélkül az ártatlan olvasó elé tární. Nagy Péter írta meg a lapban, hogyan kell olvasni a mellékelt verseket. Ám a szerkesztőség még ezt is kevesellte, s terjedelmes „megjegyzést” tett a dorgálás után, hogy külön felhívja a figyelmet Weöres költői magatartásának veszedelmes vonásaira, szemléletének torzulataira. Itt jelentette be a megjegyzés írója – a stílus és a tartalmi jegyek Pándi Pálra vallanak –, hogy a szerkesztői gyakorlatban ezután „a s z a b a d s á g értelmezésének és a k r i t i k a alkalmazásának szoros dialektikus egységet kell alkotnia. Folyóiratunkban közölni szándékozunk olyan műveket is, amelyekkel egyben másban nem értünk egyet, de csakis úgy, hogy kifejtjük a közlés okát és érvényesítjük kritikai álláspontunkat is... feladatunknak tekintjük, hogy közléssel és kritikával segítsük elő az olvasók tájékozódását... Még azt kell megjegyeznünk itt, hogy a kritikával közlés elsődleges céljának nem azt tekintjük, hogy megfelelő keretet biztosítsunk a nem-szocialista fogantatású művészet nyilvánosságának...”

Figyeljük meg, milyen finom vívó mozdulatok ezek: a főcenzorok eszével gondolkodva, mintegy az ő megnyugtatósukra közöljük, feléjük intve: tudjuk, hogy milyen téveteg, ártalmas írások ezek, de nem lesz baj, elbánunk velük magunk is...

Álljunk meg itt egy pillanatra, s olvassuk el a három körülmagyarázott Weöres-verset (Dob és tánc, A meddő tere-

bély, A medve-ös). Mai ésszel vagy egy fiatal eszével érthetetlen, miféle veszélyre lépett működésbe itt a cenzor-ösztön. Mert hihet abban valaki, hogy „*A népet az érti meg igazán, aki társadalmi, emberi valóságával azonosul, egészen az érdekeiért vívott harcig, s nem az, aki csak mítoszaiban keresi vele a találkozást*” – amint a kíséző érvelésben olvashatjuk. Bárki választhatja eszményként a párt, a (marxista) ideológia számára kedvesebb, közérthető, emberformáló szándékú, racionális költészetet – de hogy egy társadalmi rend létét lássuk veszélyeztetve a másfajta líra láttán, ez ma már elképesztő. – S mégis, dicséretére válik a szerkesztőnek, hogy megkereste, megtalálta a módját a „*veszedelmes*” írások közreadásának, ahelyett, hogy visszaadta volna azokat. Dicséretet így sem kapott érte.

A szeptemberi számban ugyanígy, mankóval jelent meg – így megjelenhetett – Pilinszky János Rekviemje; Fehér Ferenc írta hozzá az értetőt. (Jellemző, hogy az újságos bódékra szánt plakátokon kiragyogtatta a szerkesztőség Pilinszky akkor már vonzó nevét, kiemelve a lapban megjelent huszonöt szerző neve közül néhány fontosabbat, de óvatosan – vagy ravaszul – aláírták: *Kritikai megjegyzések a Rekviemről.*) Hamarosan Benjámín László verse mellé is került „*karó*” (1962. március), Tóth Dezső magyarázata, de ugyanitt lábjegyzetben még a szerkesztőség is ellátta jó tanácsokkal a költőt. „*Benjámín László versét azért közöljük, mert költői ereje és emberi állásfoglalásának drámai optimizmusa egy belső válság feloldódásának ígéretével biztat. Azt reméljük, hogy... minden emberi és költői energiájával odaáll a küzdők sorába...*”, hiszen „*évtizedeket töltött a munkásmozgalomban.*”

Bertha Bulcsu novellája majd egy évig állt *kiszedve, levonatban* a szekrényben, s csak úgy jelenhetett meg 62 júniusában, hogy Ungvári Tamás kis tanulmányt írt mellé, Bertha tehetségét és „*módszere idegenségét*”, „*írói tévutak veszélyeit*” együtt emlegetve (A halakat nem lehet kipusztítani). Lengyel József is mentőövnek, enyhítő körülménynek szánta az Elejétől végig című lágerelbeszélés kefelevonatára utólag ráírt mottót: „*A kommunista mozgalomnak ajánlotta Nekeresdi György, aki tudta, hogy a forradalom újra kibarcolja az emberi méltóságot*”. Nem tud-

hatjuk, e nélkül mekkora lett volna a /nemzetközi/ vihar a novella közreadásáért, így is szigorú figyelmeztetést és feyelmit kapott a vakmerő főszerkesztő, Illés Lajos.

Juhász Ferenc monumentális versének, Az éjszaka képei-nek a (1962. szeptember) közléséért utólag kellett magyarázkodni, két számmal a megjelenése után, a nagy tekintélyű Szabolcsi Miklós esszéje által. Ez volt a másik lehetőség, az eszmei rendet fenntartani: ha elmulasztotta a szerkesztőség az egyidejű mentegetést vagy feddést, akkor utólag csendesítette a közreadás után keletkezett háborgást, így töltve be a cenzúrárt helyettesítő és kijátszó őrző-védő szolgálatot. Nagyon rászolgált erre a védelemre Weöres Sándor Antik ekloga című verse (1964. január), Vargha Kálmánnak egy nemzet és egy párt felháborodása ellenében kellett csitítania a vihart, megmagyarázva, miért is közölte a lap ezt az ártatlan erotikus verset.

Apróbb eszmei intelmeket a belső munkatársak fogalmaztak, álnéven. Ma már felfedhető ez a titokzatosság; Miként Szabó Ede Kondor István néven róttá meg Tamási Áron útirajzát, Tóth János Vasi János álnéven bírálta – érdemei elismerése mellett – Csoóri Sándor írását (Falusi impressziók), Levél az Új Íráshoz címen..., Pándi Pál Hadházi Kálmán néven szállt vitába Németh Lajossal; nem tudhatjuk, hogy olvasói vagy pártközponti fejcsóválások miatt. (Mindkét utóbbi intő az 1961. decemberi számban.)

A szerkesztőségi műhelymunkának fontos része volt a kéziratok gondozása, javítgatása, stílári igazítások, adatok, nevek pontosítása stb. Voltak azonban cenzori stilizálások is. Ha nem akart a szerkesztőség egy-egy kényes kézitról lemondani, változtatást, törlést javasolt a szerzőnek. Ez némi vitát okozott Benjámin László Vértől zászlók alatt című versének közlésekor (1962: 3). Az „*A virág, a jövő... zavaros a kép-let*” sorban a *zavaros*-t *bonyolult*-ra kellett a költővel javíttatni, nagy csatában. Nagy László Búcsúzik a lovacska című versében eredetileg ez a sor állt: „... *a burzsuj-fobásztól szalagos da-vaj-gítár*”. A szerkesztők kérésére javította *szalagos roham-gítárra*, hogy ne sértsük a szovjetek érzékenységét. A javítás

ott van a költő nemes betűivel a korrektúrában. (Az Új Írásban így jelent meg, 1963 májusában, kötetben már az eredeti, „*érzékenységet sértő*” változatban olvashatjuk.)

Ugyancsak Benjámintól kérte levélben a szerkesztőség, hogy írjon keletkezési dátumot a szelíden szomorú, lemondó Elérkezett című verse alá, amelyet az első számban készült megjelentetni a lap. Tán hogy a költő ne hozza rossz hírbe korunk optimizmusát, távlatos, erőtlő duzzadó jellegét. Nem keltezte a költő. Alighanem érvényesnek érezte a vers keserűségét megjelenésekor is.

Ratkó József, pályakezdő léte ellenére nem volt könnyen kezelhető szerző. Félelem nélkül című versének sorsából megláthatjuk, milyen kicsinyes, nevetséges csetepaték és ravaszkodások árán valósult meg az ideológia és a művészet békétlen egymás mellett élése. Tiszta szavú, félremagyarázhatatlan vallomás ez a vers, még „*dialektikus*” is benne ez a két sor: „*Én pártos, szabad szavamát / senkinek el nem köteleztem*”. A szerkesztő visszaadta a verset a rovatvezetőnek. Nem jelenhet meg a lapban az, hogy valaki *nem elkötelezett*. Erre a szóra akkoriban nagyon érzékeny volt az ideológiai irányítás. Reménytelen és méltatlan volt azt kérni Ratkótól, hogy írja át a verset. Kitaláltuk hát Váci Mihállyal, hogy – ejsünk sajtóhibát. Átírtuk „*le nem köteleztem*”-re, így már veszélytelen volt. Levélben utóbb kesergett a költő, hogy hibásan jelent meg a költemény: „*Köszönöm a versek közlését; kár, hogy a Félelem nélkül utolsó szakaszában sajtóhiba folytán ritmus- és értelmi törés van: 'le nem köteleztem' a helyes 'el nem köteleztem' helyett*”. Sosem mondtam meg neki, hogy a hiba szándékos volt, hogy ezzel a polki ravaszsgal a költészetet szolgáltuk...

Nem csak ideológiai megfontolásból, hanem ezer más ok miatt is kellett néha változtatást kérni, hogy megjelenhessen egy-egy írás. Ugyancsak Ratkó Józsefet győzködtük, hogy cserélje ki az Apám című súlyos versének egy szavát, a közizlés védelmében: „*Csak mustot adott eleget / s amikor fostunk, nevetett*”. Két levelet kellett írnom, kérve, hogy változtassa meg ezt a költőietlen, ízlést sértő szót, mert „*a lap élén akarjuk közölni*” a verset. Így változott ez a sor szalonképesebbre – és

szürkébbre –, a kötetekben véglegesen is: „...s amikor nyög-
tünk, nevetett”.

S akár az ízlés, akár a tapintat szólt közbe, ha nem lehetett kihúzással, átírással megszüntetni az aggályt, vissza kellett utasítani az írást. Pap Károlyné kapta a következő levelet Szabó Edétől 1964. április 3-án: „*Drága Pap néni! Mellékelten sajnálattal visszaküldöm ezt a... kéziratot. Az Illyés Gyula és Pap Károly kapcsolatára vonatkozó érdekes írást nem tudjuk közölni, mert jó néhány Illyés Gyulára nézve kényes mozzanatot tartalmaz, és nem tartanánk helyesnek, hogy ezek éppen most kerüljenek nyilvánosságra ...*” A visszaadósos vagy kihúzásos cenzúrázás zöméről azonban nem maradt levél, mert tanácsosabb, tapintatosabb és kényelmesebb volt személyesen vagy telefonon intézni ezeket a kínos kéréseket. Legföljebb ilyen üzenet (Csurka Istvánnak): „*Nincs telefonod, ezért a levél. Kedves szerkesztőségünk az utánnézőből (utolsó nyomdai ellenőrző levonat – F. L.) minimális javítást eszközölt /kihúzást/, – erről személyesen majd többet, ha összefutunk. Különböen ne aggódj, dühös se légy, pár szóról van csak szó, a javítás nem lényeges... – Tóth János*”. Nem tudjuk, például, mi lehetett a háttérben annak, hogy Illés Lajosnak vissza kellett adnia – meggondolta? megtiltották? – Kodolányi János Egy lépés című regényrészletét 1963-ban. Gyanítjuk, hogy ez a letiltás nem a műnek, hanem írójának szólt. „*Ma is fájdalom – írja Íróhistoriák című könyvében Illés –, hogy én sem közölhettem a nekem adott részletet, pedig az érdekes, elgondolkodtató utószóval együtt kiszedtem és a júniusi számba bele is tördeltem. Sajnos, ki kellett vennem. Több mint két esztendő múltán jelent csak meg az Új Írásban, amikor én már nem voltam a lapnál, de akkor is az író utószava nélkül.*”

A szóbeli alkudozásokat csak az írók emlékezése, naplóiák őrzik meg. Fodor András harminc év múltán idézi föl egy cikkben (Új Írás, 1991. március) verse csonkítását (amit már előbb is megírt, naplójában). Start cenzúrával című írásában elmeséli az új folyóirat első számában megjelent versének sorsát. „...*az eredeti címet még alcímként, lábjegyzetbe tett támpontként is törölték, gorombán beavatkoztak a vers legfontosabb sorába.*” Magától idéz: „*Vácival randevúzom a Greshamben. Hosszú nyakát*

versem korrektúrája fölé nyújtva ül az asztalnál. – Most mondd meg, miért nem jó ez? Romok, tilalmak nemzedéke? ... Tudtam, hiszen nyíltan a szemembe is mondta, a Józán reggel kötetben közölt Egy volt Eötvös kollégistához szóló Tilalmas ifjúság című versem óta Pándi allergiás erre a szókapcsolatra. Visszaüzentem hát neki, akár-hogy cenzúrázzon, az ő „tilalom elleni tilalma” marad szégyenben, mert most imprimált, végre megjelenő új verskötetemben így is, úgy is olvasható lesz a „Romok, tilalmak nemzedéke”. – Akkor majd szólunk a kiadónak is – reagált ingerülten Illés Lajos”. A vita nagyon hihető, a nemzedék valóban pornográf szó volt akkoriban (nem Fodor vétke miatt és óta...), hát még a tilalmak! De az utolsó mondat nem nagyon valószínű, nem illik Illés Lajos jelleméhez. – A csatát a lap nyerte meg, a vers Húsz éve már címmel jelent meg az első számban (benne ez a javított sor: „Romok elárvult nemzedéke”). De a hadjáratban a költő diadal-maskodott, köteteiben a Romok, tilalmak nemzedéke cím szerepel.

A kevés fellelhető adat mellett beszédesen, szemléletesen és sok példával ékesítve mutatja meg az aggályos belső cenzúra működését egy beszámoló, amelyet a párt kulturális osztálya íratott a főszerkesztővel, 1963 októberében. Alapos, gazdag írás, pontosan nevezi meg a lap érdemeit, az érzékeny pontokat, az erőfeszítéseket és eredményeket, s mintegy a munka igazolására sorolja el, mi mindent tett a szerkesztőség a rossz tendenciák, a téveszmék, az irodalom torzulatai ellen, amikor átdolgoztatta, vagy éppen visszaadta a hibás írásokat. „Ilyen volt például Gerehyes Kések között című elbeszélése, anakronisztikus, nem a kor színvonalán álló gondolatrendszere, extrém témája, öncélú hatásvadászata miatt; Csurka több szürrealista, anarchikus szellemű írása, Bertha Bulcsu egyik-másik absztrakt, epigon-jellegű novellája; Moldova konstruált, egzisztencialista szemléletű, teljes kiúttalanságról tanúskodó írása; Csontos Gábor betegesen erotikus, a mai témát morbid elemekkel vegyítő elbeszélése. Ugyancsak visszaadtuk a gyengén sikerült, kevésbé színvonalas munkákat /Galambos, Szakonyi, Kertész Akos, Bor Ambrus és mások esetében /, de amelyek művel érdemesnek látszott foglalkozni, azt átdolgoztattuk, javítottuk, amíg közlésre éretté nem vált. /Például Galambos Keserű lapuja e

munka során vált erotikus, naturalista szerelmi történetből a mai falu társadalmának rajzává. / ... Segíteni iparkodtunk olyan tehetséges, de egy ideig alkotói válságban levő fiatalok fejlődésében, mint – hogy csak egyet említsünk – Sánta Ferenc. ” – Itt utal a dolgozat a megszólaltatott, addig hallgató vagy elhallgattatott írók regulálására is: „... az Új Írásban jelent meg először Déry Tibor, Örkény István és Tardos Tibor is... határozott eszmei, politikai és művészi feltételeket szabtuk... / például Örkénynek visszaadtuk a pusztán megjelenésre pályázó, gyenge műveit... Déry több problematikus írását, Eörsi István, Kuczka Péter átlagos, jellegtelen verseit.”

A fronton küzdő katona beszámolója ez a csatákról, harci sikerekről. Mintha dicsekedne a szerkesztő a szigorával, kissé el is túlozva, holott nem biztos, hogy egyetértett a szükségesével. Ez volt a dolga. Jól hallható a szövegből az a törekvés, hogy írója megértesse a főcenzorokkal: itt gondos ideológiai munka folyik, a szerkesztőség kiszűri az ártalmas írásokat vagy mondatokat. Valójában jócskán maradt a művekben a cenzorok rosszállását kiváltó, dorgálásra és fegyel mire indító ok. Napi vívódásokban s viaskodásokban keresték a szerkesztők a *falat*: meddig mehetnek el az engedékenységen.

Az egész cenzúra-háború, itt a hatvanas évek elején – s még sokáig – bizony eléggé méltatlan és szégyenletes jelenség volt. Az ideológiai retusok, eufémiák, durva belejavítások, kiltások, üldöztetések bonyolult rendszerében az utókornak esetenként kell állást foglalnia, ítéletet mondania, mi írható az irodalompolitika, mi a szerkesztői gyávaóság vagy ravaszság, bölcsesség, mi az írói gyengeség vagy ügyesség számlájára, és csak találgatni lehet, hogy az írói alkotás folyamatában mi halt el már születésekor.